

Repliek

Halfslachtigheid is nooit revolutionair. Kritische bemerkingen bij Eric Corijn, «Ekologie Versus Marxisme?», *Toestanden*, jrg. 1, nr. 1 (1981), pp. 11-25.

Werner Callebaut

«In welke mate stelt de ekologie het marxisme en/of het marxistisch revolutionair projekt (...) in vraag?» is het prangend probleem waarover Corijn terecht een discussie wil zien op gang komen. Zijn eigen diagnose is optimistisch: het marxisme kan de ekologische uitdaging het hoofd bieden als het maar terdege rekening houdt met «enkele vragen» die door de politieke ekologie worden opgeworpen (p. 22). De marxistische theorie is volgens Corijn wezenlijk korrekt, alleen moet zij «in groter detail» worden uitgewerkt (ibid.). Ik ben met zijn betoog, dat exemplarisch is voor een bepaalde denkwijze, niet onverdeeld gelukkig. (Wat ik er positief aan vind laat ik hier buiten beschouwing.) Mijn reactie vormt gedeeltelijk de neerslag van een aantal gesprekken met andere lezers van het artikel.

1. *Ekologie en ekologisme*. – Corijn schijft de toenemende maatschappelijke invloed van de politieke ekologie vooral toe aan de «centrale prospectieve hypothese» (Ekologische ineenstorting) waarmee een aantal doemdenkers zich eind jaren '60, begin jaren '70 in de publieke belangstelling hebben gewerkt. Zijn kritiek op neomalthusianen van het slag van een Ehrlich of Meadows is ten dele pertinent, ten dele oppervlakkig of naast de kwestie. (a) Corijn trapt open deuren in als hij vaststelt dat de werkelijkheid hun scenario's niet heeft gevolgd. Het zou, gegeven de enorme complexiteit en verstrengeling van ekologische processen (die door Corijn zelf uitstekend wordt verwoord), onzinnig zijn van deze eerste generatie modellen precies uitsluitel te verwachten over de tijdspanne en de aard van milieukatastrofes (relatief gewicht van de verschillende factoren enz.) Eén van de interessantste kenmerken van de systeemdynamika van Forrester en Meadows is overigens dat het basisgedragpatroon van hun wereldmodellen – exponentiële groei die na verloop van tijd omslaat in «ineenstortingsgedrag» – grotendeels ongevoelig blijft voor wijzigingen in de waarden van de variabelen. De empirisch-kwantitatieve adekwaatheid van systeemdynamische modellen is m.a.w. van sekundair belang; hoofdzaak is hun kwalitatieve structuur. (b) Corijn maakt geen systematisch onderscheid tussen ekologie als verklarende wetenschap en ekologisme als ideologie of politiek programma. Dit werkt soms erg verwarrend. Elk type van ekologisme wordt gekenmerkt door bepaalde maatschappelijke opties, onder meer met betrekking tot de eigendom van de produktiemiddelen en de aard van de technologie («zacht»/«hard», kleinschalig/grootschalig, enz.); terwijl de ekologie als wetenschap in principe met de volledige waaier van menselijke aktiemogelijkheden rekening houdt (vergelijk echter punt 5). Corijns kritiek op de sensationele populair-wetenschappelijke literatuur die in de ekologische bewustwording een (dubbelzinnige) rol heeft gespeeld is niet automatisch van toepassing op ekologische modelbouw en theorievorming in het algemeen. Het gaat zeker niet op de «komputer-

aanpak van de bestaande modellen» *als zodanig* als «technocratisch» (what's in a name) te bestempelen. Evenmin gaan komputermodellen noodzakelijk hand in hand met een «statische systeembestendige visie» (p. 12). Wie met simulatiemodellen vertrouwd is weet dat zij vaak een korrekter en dieper inzicht verschaffen in het functioneren van complexe systemen, en bijgevolg in de mogelijkheden en begrenzingen van hun politieke beïnvloeding (regulering, controle), dan «intuïtieve» mentale modellen die doorgaans een rudimentaire en een goeddeels impliciete kausale structuur hebben. Komputermodellen zijn dan ook vaak «utopischer» (in de positieve betekenis van dit woord)¹ dan mentale modellen, die op *oncontroleerbare* wijze de uitdrukking van de heersende ideologie kunnen zijn. (c) Ik zie niet in hoe de «meer systematische aanpak van de ecologische problemen» die zich volgens Corijn opdringt (p. 12) het zonder interdisciplinaire modelbouw, mét behulp van de komputer, kan stellen. De kritiek van de politieke ecologie is in het voorbije decennium al te veel een exclusieve aangelegenheid van «literaire» marxisten geweest. Hun allergie voor het zogeheten «komputerfetisjisme» van sommige ekolog(ist)en lijkt mij eerder het gevolg van hun eigen intellectueel isolement – de problematiek van de «two cultures» (Snow) gekombineerd met hun afwezigheid in de «machtscentra» – dan gebaseerd op reële gevaren. Een «meer systematische aanpak» veronderstelt hoe dan ook dat de hegeliaanse fraseologie waaraan de marxistische inbreng in het ekologiedebat schatplichtig blijft vertaald wordt in ondubbelzinnige, eigentijdse termen. Welke concrete betekenis dient men te verbinden aan een zin als «Vanaf het ogenblik dat de natuurlijke evolutie menselijk bewustzijn voortbrengt, ontstaat de categorie geschiedenis» (p. 14)? Waardoor onderscheidt de «*dialektiek* tussen menselijke maatschappij en natuurlijk evenwicht» (p. 12) zich precies van anderssoortige (niet-dialektische) vormen van interactie?

2. *Het revolutionair subjekt.* – Voor Corijn is «het revolutionair marxisme vandaag de enige stroming die de maatschappelijke voorwaarden voor een overstijgen van de ecologische tegenstellingen precies vastlegt» (p. 18). Deze voorwaarden zijn «een omverwerpen van het kapitalisme en de invoering van een democratische planeconomie» (ibid.) (a) Wordt met «revolutionair marxisme» alleen het trotskisme bedoeld, of definieert Corijn het ruimer? In het laatste geval: welke aspecten van het «archeo-marxisme» (ik ontleen deze term aan Mandel) kunnen worden weerhouden, welke aspecten zijn aan herziening toe? Het is een bekend feit dat het ecologisch verzet (in brede zin) tegen het kapitalistisch industrieel systeem veel-er uitgaat van alternatieve bewegingen – burgerinitiatieven, marginalen, een fractie van de vrouwenbeweging, de heterogene groep die in Duitsland als «Wertkonservative» aangeduid wordt, enz. – dan van het traditionele proletariaat en zijn representatieve politieke en sociale organisaties.² *Het «historisch subjekt» van deze ecologische revolte is geenszins een*

1 Ik denk onder meer, maar niet uitsluitend, aan de «konkrete utopie» van Ernst Bloch. Zie mijn artikel «Philosophical Aspects of Social Indicators and Quality of Life Research – Some Tentative Conclusions», *Philosophica* 26 (1980).

2 Zie bv. Otto Ullrich, *Weltniveau*, Berlin, Rotbuch Verlag, 1979; Yvette Harff, «Le courant marxiste de mouvement ouvrier français dans le débat sur la «qualité de la vie», *Philosophica* 26 (1980).

monolithisch klassesubjekt. Nochtans zegt Corijn ons nergens wat «de arbeidersklasse» (p. 12 e.v.) als subjekt van de noodzakelijke revolutie zou legitimeren. (In zijn besluit verwijst hij naar het reformisme als drager van de burgerlijke ideologie in de arbeidersklasse. De oplossing die hij suggereert om het te overwinnen is echter louter voluntaristisch.) (b) Het is in historisch-materialistische analyses gebruikelijk niet op alternatieve maatschappelijke ontwikkelingsmogelijkheden («socialisme of barbarij») *zonder meer* te wijzen, maar de noodzakelijke rol van het subjekt in deze ontwikkeling meteen in de analyse te betrekken. Gebeurt dit in een «konkrete utopie» niet, dan wordt zij als privé-spekulatie van de hand gedaan. In de mate dat het marxisme geen sluitende klasseanalyse van de ekologische problematiek kan voorleggen – en dit lijkt mij tot nader order niet het geval – wijkt zij van dit fundamenteel beginsel af en boet daardoor in aan theoretische geloofwaardigheid.

3. *Socialistische anticipatie*. – Een analoge bemerking dringt zich op met betrekking tot het voorstel van Corijn om «een uitspraak te doen over de bruikbaarheid-onbruikbaarheid van de produktiekrachten zoals ze door het kapitalisme werden ontwikkeld» (p. 25). Volledig akkoord! Alleen: dit impliceert wel een *fundamentele revisie van het historisch materialisme* zoals het gangbaar wordt gedefinieerd. Volgens die opvatting zijn immers «in laatste instantie» *de produktiekrachten en niet de menselijke behoeften doorslaggevend*. De menselijke natuur is geen onveranderlijk, irreducibel «gegeven»; de menselijke behoeften worden door de produktie mede bepaald (zie bv. *Het Kapitaal*, deel 3).

4. *Humanisme*. – Corijn schrijft: «Op zich is de liefde voor de – bestaande – natuur zeker geen natuurwet. De discussie die we onder mensen voeren, gaat er dus wel van uit dat het erom gaat de menselijke soort te behoeden voor verdwijning, ook als dat zou gepaard gaan met verdere vernietiging van delen van de natuur» (p. 14). Dit uitgangspunt is, in tegenstelling tot wat Corijn suggereert, geen evidentie maar een optie die al of niet kan worden aanvaard. Ik ga, omdat mijn plaats beperkt is, niet in op spekulaties omtrent de konsekventies van het biologisch inzicht dat de mens als biologische soort, net als alle andere soorten, sterfelijk is. Evenmin spreek ik mij uit over de ekologistische visie volgens welke het behoud van de globale ekosfeer moet primeren en die Corijns opvatting als «humaan chauvinisme» zou bestempelen.³ Ik wil alleen op het volgende wijzen. (a) Ook wie Corijns optie aanvaardt kan niet volstaan met een verruimd natuurbegrip dat naast de natuur als produktiekracht en produktiemiddel ook rekening houdt met de «mogelijke andere waarden die de natuur te bieden heeft voor de intellectuele of emotionele ontplooiing van de mens» (p. 21). Het ligt namelijk niet voor de hand dat de «humanistische» waarden/automatisch ook waarden zouden zijn die borg staan voor de verdere evolutie van de ekosfeer onder aanvaardbare omstandigheden, wel integendeel. «Diegenen die zich met de natuur inlaten, vragen zich terecht af of de marxis-

---

3 Don Mannison, Michael Mc Robbie en Richard Routley (eds.), *Environmental Philosophy*, Canberra, Australian National University, 1980.

ten redenen zullen vinden om bijvoorbeeld de orchideeën van de uitroeiing te beschermen» (loc. cit.) Mijn punt is dat orchideeën (het voorbeeld is willekeurig) onze bescherming «verdienen», niet zozeer omdat wij ze mooi of interessant vinden (emotioneel en intellectueel aspect), maar omdat zij een integrerend deel van de ecosfeer (kunnen) zijn, ook indien wij ons bij de huidige stand van de wetenschap niet van hun ekologisch nuttige functie(s) bewust zijn. Vanzelfsprekend slaat dit nuttigheidsargument op soorten, niet op individuele organismen; of aan individuele organismen rechten dienen toegekend is een andere discussie.⁴ (b) Het humanistisch dualisme van Corijn komt eveneens tot uiting wanneer hij stelt dat de menselijke soort middelen heeft gevonden om «zich aan de natuurwetten te onttrekken» (p. 14) en de menselijke evolutiegeschiedenis de basis heeft gelegd «voor het vervangen van darwinistische selektiemechanismen door maatschappelijke processen» (p. 15). Dit is een terugvallen op het Cartesiaans natuur/kultuur-dualisme dat door de eigentijdse wetenschap op overtuigende wijze wordt weerlegd. Een «multi-level» evolutietheorie die de sociokulturele ontwikkeling in de biologische bepaaldheid van de menselijke soort fundeert zonder haar volledig tot de menselijke «natuur» te reduceren⁵ lijkt mij veeleer in overeenstemming met de dialectische denktraditie dan het radikaal (Koestleriaans) «emergentisme» van Corijn. Maar om dit punt op sluitende wijze te argumenteren zou een apart artikel vereist zijn.

5. *Natuurlijk «evenwicht»*. – Ik rond deze bondige bespreking (waarin ik heel wat interessante aspecten noodgedwongen ongemoeid laat)⁶ af met een bemerking van wetenschapstheoretische aard. Corijn neemt een aantal economische en cybernetische metaforen die in de ecologie frekwent worden gebruikt («natuurlijk evenwicht», «optimale» uitbouw van de energie- en materiecyclus...) kritiekloos over. Nochtans zijn dit geenszins neutrale categorieën. Zij impliceren daarentegen een welbepaalde visie op de natuur en op de «stofwisseling» tussen mens en natuur, een specifieke «interesse» in de betekenis van Habermas,⁷ namelijk *technologische* (d.w.z. menselijke) *kontrole*. De cybernetische opvatting van de ecosfeer gaat hand in hand met specifieke definities van onder meer de diversiteit (komplexiteit) en stabiliteit van ecosystemen, die voor kritiek vatbaar zijn, en die zeker geen aanspraak op universele geldigheid kunnen maken.⁸ De politieke ecologie kan aan de discussie over het kennis-theore-

---

4 Ik werk dit punt uit in mijn «Filosofische en maatschappelijke beschouwingen rond ecologie», Centrum voor Beroepsvervolmaking, K.U. Leuven, 1982.

5 Zie bv. H.C. Plotkin en F.J. Odling-Smee, «A Multiple-Level Model of Evolution and its Implications for Sociobiology», *Behavioral and Brain Sciences* 4 (1981); vgl. mijn interview met Leo Apostel in *Toestanden* 2, nr. 5 (1982).

6 Bv. Corijn schrijft dat «een marxistische gebruikswaardentheorie nog niet (werd) ontwikkeld (p. 23). Voor een onderzoek naar de stand van het gebruikswaardenonderzoek verwijs ik naar twee themanummers over «Social Indicators and Quality of Life», verschenen in *Philosophica* 26 en 27 (1980) en in het bijzonder naar het artikel van Walter Van Trier, «De sociale indicatorenbeweging en de blinde vlek op de marxistische retina» in nr. 27.

7 *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt, Suhrkamp, 1973.

8 Belangrijk onderzoek over het onderscheid tussen «cybernetische» en «evolutionaire» benaderingen in de ecologie wordt momenteel verricht door drs. L. Kwa van de Vakgroep Wetenschapsdynamica van de Universiteit van Amsterdam (nog niet gepubliceerd).

tisch statuut van de ekologische theorie niet voorbij gaan zonder zelf het slachtoffer van «fetisjisme» te worden.

Samenvattend: op het *theoretisch* vlak vind ik de positie van Corijn onvoldoende doordacht en op cruciale punten dubbelzinnig; zij blijft daardoor gevangen in het «revolutionair-reformisme» dat de auteur juist wil bestrijden (p. 12). Ik wil hier nog aan toevoegen dat ik op het *politiek-strategische* vlak betwijfel of dergelijke analyse een geschikt uitgangspunt kan vormen voor de broodnodige «doorbraak» van de revolutionaire socialisten naar de groenen in Vlaanderen.

Halfslachtig...? Hoezo?

Eric Corijn

Ik volg de ordening van Callebauts kritiek.

1 a) Belangrijk is vast te stellen dat de systeemdynamische modellen tot nog toe geen preciese uitspraken kunnen doen over de natuur, de omvang en het tijdstip van de «ineenstorting». Nochtans is die empirisch-kwantitatieve adekwaatheid wel degelijk van primair belang, vooral wanneer men met die modellen veel meer wil aantonen dan hun kwalitatieve structuur (het feit dat er een ineenstortingskrisis komt wanneer men voortdoet zoals nu) en ze met name gebruikt om politieke strategieën te ontwerpen of andere te bekampen.

b) Ik ken het onderscheid tussen ecologie en ekologisme. Ik ben hoege-naamd geen tegenstander van het gebruik van de komputer noch van modelbouw. Ik beschouw noch de ecologie, noch de komputer-modelbouw als zodanig als technokratisch. Daar gaat het dus allemaal niet om. Nochtans blij ik kritiek uit te oefenen op de «komputer-aanpak van de bestaande modellen» en op hun ideologische natuur van technocratische aard. Ze werken immers allemaal met maatschappelijke variabelen die ze als technische elementen in hun model inschakelen, abstraktie makend van de historische en conjuncturele kontekst waarin ze voorkomen. In die mate werken de modellen, vooral met hun wetenschappelijk aureool, versluitend.

c) Akkoord met de kritiek. Maar men moet dan tevens stellen dat de interdisciplinaire modelbouw waarvan de politieke ecologie zich tot nog toe bedient al te veel een exclusieve aangelegenheid is geweest van de traditionele academische onderzoekscentra die noch hun medewerkers noch hun kredieten betrekken uit de maatschappijkritische sociale bewegingen. Vandaar ook de natuur van de bestaande modellen, die de huidige eigendomsverhoudingen, of de aard van de technologie, of de beslissingscriteria in het economisch beleid e.d. als onveranderlijk inrekenen. Waar is het systeemdynamisch model van het M.I.T. of enig ander rijkbetaald onderzoekscentrum, waarin wordt voorspeld hoe de wereld er zou uitzien met een onteigening van de burgerij, met een planmatige wereldeconomie in zelfbeheer door de geassocieerde producenten, met een uitschakeling van de verspillingen die te maken hebben met de maatschappelijke ordening, met een uitschakeling van de risico's van de bewapeningsindustrie...? enz.

Ik wil samen met Callebaut de strijd aanbinden om aan een Belgische universiteit een Marxistisch interdisciplinair instituut te laten financieren, dat o.a. het revolutionair programma eens in een systeemdynamisch model zou kunnen preciseren. In afwachting lijkt mij de allergie van sommige marxisten niet zozeer het gevolg van de «two cultures», maar wel van de realiteit van het wetenschappelijk onderzoek in onze samenleving.

2. Het revolutionair subjekt, inderdaad een belangrijke (theoretische maar vooral praktische) kwestie. Een kwestie die ik eigenlijk liever als algemene vraagstelling apart zou discussiëren, dan in verband met de relatie ekologie-marxisme. Ik denk namelijk dat we niet op de ekologisten hebben moeten wachten om die vragen op te werpen.

Wat legitimeert de arbeidersklasse als subjekt van de revolutie? In de eerste plaats een objectief criterium: haar plaats in het productie-proces laat het haar toe de kapitalistische funktionering stop te zetten en een eigen projekt in te voeren. In de tweede plaats de vooropgestelde gevolgen van die klassepositie op het bewustzijn: de mogelijke fusie van de ervaringen van de klassenstrijd (die er zowicz is) en het door het wetenschappelijk socialisme voorgesteld alternatief programma.

Het is juist dat met name dat tweede punt historisch gezien problematisch is. Het gaat dan in de eerste plaats over bureaucratistische degeneratieverschijnselen binnen de arbeidersbeweging en binnen de arbeidersstaten, die de eigen organisaties omvormden tot kontrarevolutionaire pro-kapitalistische elementen. Een discussie die moet gevoerd worden.

Nochtans is het geenszins de ekologie die het marxisme in dit opzicht «in vraag zou stellen» (en dat was het onderwerp van mijn artikel). De politieke ekologie beschikt niet over een duidelijke maatschappelijke analyse, laat staan over een wetenschappelijke fundering van hun politieke praktijk. Hoe omschrijft de politieke ekologie het «subjekt» van hun strijd? Tegen wie is die strijd eigenlijk gericht? Wat is de analyse over de bestaande maatschappelijke instellingen, zoals de staat? Ik heb de indruk dat die kwesties uiterst pragmatisch worden aangepakt en de praktijk zal uitwijzen welke belangen werkelijk zullen worden verdedigd (in het Luikse schepenkollege bijvoorbeeld, in het debat over de inkomensmatiging bijvoorbeeld). Van twee dingen één. Ofwel werpt de politieke ekologie zich op als een alternatieve theorie en dan kan er een polemiek gevoerd worden over de tegenstrijdige stellingen aangaande dezelfde problemen. In dat geval wil ik eerst in kennis worden gesteld van een duidelijk strategisch model dat zij ter discussie willen stellen. Ofwel werpt de politieke ekologie zich op als kritisch bevrager van een niet gerealiseerd program van bevrijding van de arbeidersklasse.

Ik ben bereid de discussie te voeren. Tot vandaag blijf ik overtuigd door de argumenten en de analyse die het marxisme aanvoert in haar klassenanalyse van de maatschappij. Ik militeer als revolutionair in de arbeidersbeweging. Dat lijkt me spijs de vele obstakels nog eenvoudiger dan me te moeten richten naar Gorz' «niet-klasse van niet-werkers».

3. Deze kritiek begrijp ik niet. Ik zie niet in hoe mijn voorstel een fundamentele revisie inhoudt van het historisch materialisme. Volgens die opvatting is de geschiedenis met het kapitalisme en dus met het ontstaan van de arbeidersklasse op zulk punt aangeland dat een bewuste planning van

de maatschappij in de plaats moet en kan worden gesteld van de blinde economische wetten. En die planning moet geschieden op basis van een democratische beslissing over de aanwending van het maatschappelijk meerprodukt in functie van de behoeften van de gehele bevolking. De productiekrachten zullen in dat kader ontwikkelen zoals de mensenmaatschappij dat wil, en niet zoals de wetten van de kapitaalsakkumulatie en het winstbejag dat voorschrijven.

4. Mijn uitgangspunt is inderdaad een optie. Met de bemerkingen onder punt a) ben ik het eens. Wat punt b) betreft dit: met de door Callebaut geciteerde punten wil ik me afzetten tegen het nog veel voorkomende reductionistische biologisme, dat enkele jaren geleden een brede populariteit genoot en door de Nobelprijs het aureool van topwetenschappelijkheid meekreeg.

5. Geen kommentaar.

De uitgangsvraag voor mijn artikel was: «In welke mate stelt de ekologie het marxisme en/of het marxistisch revolutionair projekt in vraag?». Ik heb daarin geprobeerd enerzijds de klassenatuur van de huidige ekologische problematiek aan te geven (p. 16 e. v.) en stel me daarin dus op tegen de ekologisten die beweren «noch links, noch rechts» te zijn. (Daarbij is niet steeds duidelijk of dat dan enkel een opportunistische elektorale uitspraak is of het er enig theoretisch statuut aan mag worden gegeven). Anderzijds heb ik enkele marxistische probleemvelden aangeduid, waarvan ik vind dat ze in het licht van de ekologische problematiek nader dienen te worden uitgewerkt. Uit de kritieken van Callebaut heb ik niet kunnen afleiden op welke cruciale punten mijn theoretische positie dubbelzinnig zou zijn. Wel heb ik bepaalde meningsverschillen kunnen opmerken, ook al is me daardoor het globaal-theoretisch uitgangspunt van Callebaut nog niet duidelijk geworden. Daarvoor is waarschijnlijk een afzonderlijk artikel nodig.

Ik heb gepoogd mijn standpunten op analytisch vlak, en op politiek-strategisch vlak zo duidelijk mogelijk aan te geven. Daarbij was het hoegenaamd niet mijn bedoeling om een «geschikt uitgangspunt» te vormen voor een doorbraak van de revolutionaire socialisten naar de groenen toe. Wat dat betreft denk ik dat de politieke praktijk, zowel in samenwerking als in polemiek, uitsluitend zal brengen. Hoewel het natuurlijk goed ware geweest mocht de discussie over Ekologie en politiek in Toestanden, en meer bepaald het thema Ekologie en Marxisme ook eens door een ekologist op theoretisch vlak worden ontwikkeld.